

## MUSIQA TINGLASH FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI, MAZMUNI VA MEKANIZMLARI.

*Shahrisabz davlat pedagogika  
institutio 'qituvchisi **Fazliddinov Zokir**  
Tel: +998977627374*

**Annotatsiya:** Yosh ijrochilarning kasbiy shakllanishida musiqiy tinglovchilik malakalarini egallash muhim ahamiyatga ega. Tinglash orqali ijro etiladigan vokal yoki cholg'u asarlarning tovush yo'nalmasi, ohang va tonal xususiyatlari, badiiy mazmunini to'laonli anglash imkoniyatlari kengayadi, asarning dramaturgiyasi, badiiy g'oyasi, emotsional-estetik mazmuni xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ijro etish va tinglovchiga emotsional-psixologik ta'sir ko'rsatish darajasi yuksaladi. Ushbu maqolada pedagogik-psixologik masalalar atroflicha tahlil qilingan.

**Kalit so'zlar:** Musiqa tinglash, musiqa ta'limi, individual-psixologik pedagogic, idrok, hissiy, ijodkor, musiqachi, zamonaviy, pantomimika, tinglovchilik.

Musiqa tinglash madaniyatini tarbiyalash o'quvchilarni badiiy-estetik va axloqiy tarbiyani rivojlantirishning muhim omili bo'lib xizmat qiladi. Shaxsning individual-psixologik xususiyatlari: qobiliyatlar, qiziqishlar, yo'nalganlik, temperament tipi, iroda kuchi sub'yektiv xususiyatlarga ega. Musiqa ta'limi va tarbiyasini samarali amalga oshirishning ob'yektiv sabablari.

- zamonaviy jamiyatimiz taraqqiyoti darajasi bilan musiqa o'qitishning mazmuni orasidagi muvofiqlik;
- musiqa o'qitish va tarbiyalash jarayonining milliy musiqa madaniyati rivojlanishini ta'minlaydigan negizlarga bog'liqligi;
- musiqa ta'limi va tarbiyasi mazmunining milliy musiqiy an'analarga bog'liqligi kabilar kiradi.

Musiqiy ta'lim-tarbiyaning samaradorligi va sifatini ta'minlaydigan motivatsiyalar, dialektik ziddiyatlar musiqa ta'limining harakatlantiruvchi kuchlari bo'lib, pirovard natijada musiqiy tinglovchilik faoliyatini samarali amalga oshirishning qulay yo'l va usullarini topishga shart-sharoit yaratadi.

Mavjud musiqiy bilimlar, malaka va ko'nikmalar orasida ziddiyat paydo bo'lishi, ularni doimiy yengishga intilish musiqa ta'limi va tarbiyasining samaradorligiga ta'sir ko'rsatadi. O'quv-tarbiya jarayonida bu ziddiyatlar tushunish va tushunmaslik, bilim va bilimsizlik, malakalilik va malakasizlik va h.k.lar orqali namoyon etiladi. Musiqa ta'limi va tarbiyasida har safar keyingi bilim, malaka va ko'nikmalarni egallash musiqa ta'limini yaxlit holda rivojlantirishga va uning samaradorligini oshirishga olib keladi.

Musiqiy pedagogik jarayonda mazkur murakkab psixologik vaziyatni nazarda tutgan holda o'smir-o'quvchilar bilan ta'limiy faoliyat tashkil etildi. Hissiy sezuvchanlik asosiy musiqiy qobiliyatlardan biridir. Musiqaga hissiy sezuvchanlik – bu musiqa asari xarakteri, kayfiyatini his qilish, musiqiy obrazlar orqali ijodiy tasavvur qilish qobiliyati bo'lib hisoblanadi va tinglash faoliyatida sub'yektivlikni asoslovchi qobiliyatlardan biridir. Musiqani eshitish, idrok etish uning xarakterini farqlashni, intonatsiya, kayfiyatning o'zgarishi, badiiy obrazning rivojlanishini kuzatishni anglatadi. Musiqani idrok etishning sub'yektivlik xususiyatidan kelib chiqqan holda hissiy sezuvchanlikni quyidagi sharoitlarda rivojlantirish mumkin:

- a) o'qituvchi va o'quvchining faol o'zaro ta'siri; b) rivojlanayotgan guruh muhitini, musiqa zalini tegishli jihozlar va atributlar bilan jihozlash;
- v) o'quvchilar bilan musiqani idrok etish qoidalariga rioya qilish;
- g) o'quvchilar bilan musiqa asarlarini tinglash algoritmini o'zlashtirish;
- d) o'quvchilarni musiqa tinglashga jalb qilish, ularda samarali idrok faoliyati uchun maqbul kayfiyat yaratish;
- e) musiqa asarini dastlabki tinglash, u bilan tanishish;
- j) qayta tinglash, keyin musiqiy tahlil qilish, taassurotlarni tahlil qilish va musiqiy ifoda vositalarini tavsiflash;
- z) o'quvchilarda tinglangan musiqa haqidagi bilim va tasavvurlarni mustahkamlash, asar haqida munosabat bildirish;
- i) badiiy, o'yin, musiqiy-ritmik harakatlar orqali o'quvchida musiqiy idrok natijalarini sub'yektiv ifodalashda maqbul sharoit yaratish kabilardir. A.N.Soxor bu borada fikr bildirib, "Ijodkor - insonning ichki olamini o'zining faoliyat predmeti sifatida qabul qilar ekan, ushbu olam (xususan hissiyotlar, kayfiyatlar) sub'yektiv baholanadigan bilish ob'yekti sifatida yaratadigan asarida ifodalanadi. Bunda ijodkor o'zining hissiyotlari va kayfiyatini aks ettiradimi yoki boshqalarnikinimi, farqi yo'q. Baribir, muallif asarga "chetdan nigoh tashlashi", tanlashi, fikrlashi va baholashi, ya'ni, voqelikni sub'yektiv aks ettirishning maqbul variantlarini tanlashi lozim"ligini ta'kidlab o'tgan.<sup>1</sup> Musiqa asari g'oyasini ifodalashda o'qituvchining nutq texnikasi madaniyati, leksika, fonetika, uslub, so'zlash, urg'u jihatidan yuksak talab darajasida bo'lishi, nutq musiqa san'ati borasida bo'lganligi sababli badiiy mazmuni estetik yo'nalgan, aniq va tushunarli bo'lishi lozim. Musiqiy pedagogik jarayonni ijodiy tashkil etishning ierarxiyasi badiiy-musiqiy faoliyat muvaffaqiyatini ta'minlashga yo'naltiriladi.

Ushbu pedagogik kasbiy sifatlar asosida darsni tashkil etish orqali o'quvchi (talaba)larni musiqiy-pedagogik jarayonga olib kirish imkoniyatlari yanada kengayadi, ta'limning natijadorligi oshadi. L.I.Ukolova talqiniga ko'ra, musiqaning tayanch

<sup>1</sup> Сохор А.Н. Музыка как вид искусства: учебное пособие / А.Н.Сохор. – 3-е изд, стер. – Санкт-Петербург: Лань: Планета музыки, 2022. – 128 с.

xususiyatlaridan biri - uning ko'p qirrali dinamik muhitni yaratish imkoniyatidir. Bu o'ziga xos muhit, vaqt bilan bog'liq, psixologik, pedagogik parametrlarga ega bo'lib, shaxsga kuchli shakllantiruvchi va tarbiyalovchi ta'sir ko'rsatadi<sup>2</sup> Mimika pedagogik jihatdan yuksak talablar doirasida bo'lishi, ijro etilayotgan yoki tinglanayotgan musiqa asaridagi badiiy voqelik mohiyatini aks ettirish orqali o'qituvchining musiqiy faoliyat mazmuni va yo'nalganligini kuchaytirishi zarur. Musiqa asari g'oyasini ifodalashda nutq texnikasi madaniyati, shuningdek, nutq leksika, fonetika, uslub, so'zlash, urg'u jihatidan yuksak talab darajasida bo'lishi, nutq musiqa san'ati borasida bo'lganligi sababli badiiy mazmuni estetik yo'nalgan, aniq va tushunarli bo'lishi lozim. G.L.Knyazeva zamonaviy o'qituvchiga qo'yiladigan talablar to'g'risida to'xtalib, "Ta'limni modernizatsiyalash hozirgi sharoitda muntazam tarzda o'zini kasbiy va ma'naviy takomillashtirishga intiladigan, izchil ijodiy faol va atrof muhitni gumanistik anglaydigan o'qituvchi-musiqachi uchun yangi talablarni ilgari surmoqda", deya uqtiradi<sup>3</sup> O'qituvchining xonaga qanday kirib kelishi, bolalarga qanday nigoh bilan qarashi, salomlashishi, o'quv auditoriyasida qanday tempda yurishi - bularning barchasi o'quvchi (talaba)ga o'ziga xos ijobiy (yoki salbiy) psixologik ta'sir ko'rsatadigan kuchdir. Vazmin, xushmuomala, bilimlarni o'quvchiga sodda tarzda yetkaza oladigan, har bir o'quvchining o'zlashtirish dinamikasini sezib turadigan va hissiy holatini yaxshi tushunadigan o'qituvchi o'ziga ishongan, kuchli o'qituvchidir. O'qitish metodlari va vositalarini shunday tanlash lozimki, musiqa materiali o'zining murakkabligi nuqtai nazaridan o'quvchilarning qobiliyatlari, ularning o'zlashtirish imkoniyatlari darajasida bo'lsin.

Musiqiy qobiliyatlar psixologiyasini tadqiq etgan B.M.Teplov shunday fikrni ilgari suradi, "Musiqiy ladlar bir-biridan tubdan farq qiladi, ularni tinglaganda turli kayfiyatlar paydo bo'ladi, biz har bir ladga bir xil munosabat ko'rsatmaymiz: masalan, miksolidiy va boshqa nisbatan "yumshoq" lادلarni tinglab, kayfiyatimiz ko'tarilganini his qilamiz, boshqa ladlar o'rtacha muvozanatli kayfiyatlarni hosil qiladi.<sup>4</sup> Lادلarni his etish sub'yektiv xususiyat kasb etadi va tinglash jarayonining sifatini ma'lum darajada belgilaydi. Ye.S.Borisovaga ko'ra, persektiv jarayonni tashkil etuvchi sub'ekt (tinglovchi), ob'yekt (musiqa materiali) va idrok jarayonining o'zi - hissiy obrazni shakllantirishdagi o'zaro aloqadorlik vositasi sanaladi.<sup>5</sup> Tinglash faoliyati samaradorligini ta'minlovchi muhim omillardan biri bu o'qituvchining nutqi bo'lib,

<sup>2</sup> Уколова Л.И. Педагогически организованная музыкальная среда как средство становления духовной культуры растущего человека. Автореф. дисс. докт. пед. наук. Москва, 2008. – 56 с

<sup>3</sup> Князева Г.Л. Развитие способности к творческой интерпретации у будущих педагогов-музыкантов: формы и методы. Автореферат канд. пед. наук. Москва, 2015. – 29 с

<sup>4</sup> Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей: учебное пособие / Б.М.Теплов. – 4-е изд., стер. – Санкт-Петербург: Лань: Планета музыки, 2022. – 488 с

<sup>5</sup> Борисова Е.С. Психологические особенности категориальной организации восприятия музыки учащейся молодежью с разным уровнем музыкального образования. Автореферат дисс. канд. психол. наук. Казань, 2009. – 24 с

tinglangan asar borasida ta'rif berish, undagi badiiy estetik mazmunni bor-budicha ifodalash - yuz harakatlari, tana a'zolari yordami bilan amalga oshiriladi va syujetli, qoidali, ma'noli, dramatik, kechinmali, noverbal nutq shaklida amalga oshirilishi mumkin. Bu pantomimika vositasidagi nutq bo'lib, aynan tovushsiz ma'lum axborotni uzatish uchun qo'llaniladi va musiqa ta'limida muhim rol o'ynaydi. Pantomimika o'z mohiyati ko'lami bilan mimikadan ustuvor xususiyatga ega bo'lib, musiqiy mazmun, badiiy ifoda, asardagi murakkab dramatik kechinmalar yuzasidan o'quvchilarga ma'lumot berishda keng qo'llaniladi. Pantomimikadan o'qituvchi tinglash faoliyatini tashkil etishda unumli foydalanishi mumkin, bunda asar mazmuni yaqqol ruhiy holatlar, emotsiyalar va harakatlar vositasida, hissiylik asosida yetkazib beriladi hamda kuchli ruhiy ta'sir quvvatiga ega bo'ladi. T.S.Tanko talqiniga ko'ra, "Musiqa psixologik-pedagogik vosita sifatida o'quvchilarni musiqa san'atiga olib kirish orqali ularning shaxsiy sifatlarini, tushuncha va tasavvurlari doirasini, ma'naviy-axloqiy, intellektual va emotsional sohalarini rivojlantirishni ko'zda tutadi".<sup>6</sup>

Ta'kidlash lozimki, tabiiy xususiyatlar o'quvchining musiqa bo'yicha egallaydigan yutuqlariga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatishi mumkin, masalan, musiqiy qobiliyat kurtaklarida tug'ma individual xususiyatlar namoyon bo'ladi. Shu sababli ba'zi bolalar boshqalaridan musiqiy faoliyatni amalga oshirish imkoniyati jihatidan ustun turishadi. Shu ma'noda, o'quvchilar o'z qobiliyatlarini baravar rivojlantirish imkoniyatiga ega emaslar. Tabiiy layoqatlar o'quvchilarning musiqiy rivojlanishi uchun ma'lum ahamiyatga ega bo'lsa-da, ular rivojlantirilmasa hech qanday izziz yo'qolishi ehtimoli yuqori. Jumladan, V.I.Petrushin metodikasini qo'llash orqali o'quvchi (talaba)larda musiqaga nisbatan munosabat, qiziqish va ustanovkalarning ifodalanishi darajasini o'rganish mumkin. V.G.Kasimov tomonidan taqdim etilgan "Tinglovchilik faoliyatiga munosabatni o'rganish testi" esa tinglash faoliyatiga nisbatan mavjud motivatsiya darajasini diagnostik o'rganishda muhimdir.<sup>7</sup> Bularning barchasi tinglash faoliyatining sub'yektiv jihatini ta'kidlaydi va o'qituvchi dars mashg'ulotlarida mazkur pedagogik xususiyatlarni nazarda tutgan holda ta'limiy jarayonni tashkil etishi maqsadga muvofiq.

O'quvchilar asosiy hissiy holatlarni ma'lum darajada aniqlay oladilar, eshitgan musiqalarini o'zlarining tajribalari bilan bog'lashga harakat qiladilar, ammo, musiqaning emotsional-obrazli mazmuni bo'yicha yetarli darajada so'z boyligiga ega emasligini ham tan olishimiz zarur. Musiqiy sezuvchanlikni rivojlantirishning turli usullaridan foydalanish samarali natijalarga olib keladi.

<sup>6</sup> Танько Т.С. Закономерности воздействия музыки на человека связь музыкального искусства и педагогики. [www.SuperInf.ru](http://www.SuperInf.ru)

<sup>7</sup> Петрушин В.И. Музыкальная психология. Учебное пособие для вузов. – 2-е изд. – М.: Академический проект; Трикста, 2008. – 400 с

Masalan, o'quvchilar bilan musiqa haqida suhbatlar, badiiy ifoda, musiqa asarlariga bag'ishlangan rasmlar, turli maketlar va boshqa ko'rgazmali vositalar o'quvchiga asarning emotsional (hissiy) obrazini vizual ravishda tushunishga va taqdim etishga yordam beradi. Emotsional sezuvchanligi yuqori o'quvchilar musiqa haqida o'z fikrlarini erkin bildirishi, unga estetik baho berishi, obrazli taqqoslash va metaforalardan keng foydalana olishi, hissiy tajribasi bilan o'rtoqlasha olishi lozim. O'quvchilarning asar mazmuni, musiqiy ifoda vositalari va hissiy kayfiyat o'rtasidagi aloqalarni ishonchli tarzda o'rnatish olishi ularning badiiy obrazlarni tushunishidan dalolat beradi. Ular musiqa asarlari bilan muloqot jarayonida boshdan kechirgan his-tuyg'ularini turli faoliyatlar: rasm chizish, harakatlarda ifodalash, raqsga tushish kabilar orqali ifodalashi maqsadga muvofiq. Emotsionallik darajasi o'rtacha va past darajadagi o'quvchilar hissiy tajribani ifodalashda ko'proq cheklanganlikni namoyon etishadi, mazkur holat ularning individual tipologik xususiyatlariga ham bog'liqligini nazarda tutish zarur. Yuqoridagi ish usullari o'quvchining hissiy sezuvchanligini rivojlantirish maqsadida, o'qituvchilar tomonidan musiqiy idrok faoliyati jarayonida hissiy tajribani boyitish bo'yicha tizimli va maqsadli ishlarni amalga oshirishlari zarurligini ko'rsatadi.

Zamonaviy musiqiy-pedagogik ta'lim o'zida jahon pedagogika fani, musiqiy va badiiy madaniyatining eng yaxshi yutuqlarini, shuningdek, jamiyatning hozirgi bosqichdagi rivojlanish xususiyatlari va tuzilishi murakkabligini mujassam etgan noyob ijtimoiy-madaniy hodisadir. I.R.Levina musiqiy pedagogik ta'lim faoliyatining bosh vazifasi ta'lim oluvchilarga o'zaro ta'sir tajribasi va ijodiy faoliyat shakllari asosida ilg'or an'analar, jahon madaniyatining nodir namunalarini yetkazishdan iborat, deb hisoblaydi. <sup>8</sup>Musiqachi-pedagog D.B.Kabalevskiy aytadi: "Musiqa – ko'ngil ochish, o'z istagi bo'yicha foydalanish mumkin bo'lgan hayotga nisbatan "garnir" (qo'shimcha) emas, balki, yaxlit holdagi hayotning va alohida olingan shaxs, jumladan, maktab o'quvchisi hayotining muhim qismidir"<sup>9</sup>. Bu so'zlar orqali D.B.Kabalevskiy yoshlar uchun musiqaning muhim tarbiyaviy va ijobiy yo'naltiruvchi quvvatini ta'kidlagan.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. AXMAD BAXRIYEV "Musiqiy ijrochilik malakalarini rivojlantirishda tinglovchilikmadaniyatining imkoniyatlari" T., 2023. - 129 b
2. Сохор А.Н. Музыка как вид искусства: учебное пособие / А.Н.Сохор. – 3-е изд, стер. – Санкт-Петербург: Лань: Планета музыки, 2022. – 128 с.

<sup>8</sup> Левина И.Р. Развитие социального интеллекта педагога-музыканта в процессе профессиональной вузовской подготовки. 2021. Автореф. дисс. докт. пед. наук. Москва, 2020. - 48 с.

<sup>9</sup> Рачина Б.С. Педагогическая практика: подготовка педагога музыканта: учебно-методическое пособие / Б.С.Рачина. - 2-е изд., стер. – Санкт-Петербург: Лань: Планета музыки, 2022. – 512 с

3. Уколова Л.И. Педагогически организованная музыкальная среда как средство становления духовной культуры растущего человека. Автореф. дисс. докт. пед. наук. Москва, 2008. – 56 с
4. Князева Г.Л. Развитие способности к творческой интерпретации у будущих педагогов-музыкантов: формы и методы. Автореферат канд. пед. наук. Москва, 2015. – 29 с
5. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей: учебное пособие / Б.М.Теплов. – 4-е изд., стер. – Санкт-Петербург: Лань: Планета музыки, 2022. – 488 с
6. Борисова Е.С. Психологические особенности категориальной организации восприятия музыки учащейся молодежью с разным уровнем музыкального образования. Автореферат дисс. канд. психол. наук. Казань, 2009. – 24 с
7. Танько Т.С. Закономерности воздействия музыки на человека связь музыкального искусства и педагогики. [www.SuperInf.ru](http://www.SuperInf.ru)
8. Петрушин В.И. Музыкальная психология. Учебное пособие для вузов. – 2-е изд. – М.: Академический проект; Трикта, 2008. – 400 с
9. Левина И.Р. Развитие социального интеллекта педагога-музыканта в процессе профессиональной вузовской подготовки. 2021. Автореф. дисс. докт. пед. наук. Москва, 2020. - 48 с.